

Сидоркіна М.Ю.

Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТА КОРЕГУВАННЯ СКЛАДНИКІВ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

Статтю присвячено аналізу чинників розвитку та умов корегування складників соціального інтересу. Особливу увагу автор присвячує висвітленню поглядів А. Адлера та його послідовників щодо розвитку соціального інтересу особистості. Серед передумов формування базисних переконань та настанов, які відображають когнітивний складник соціального інтересу, – наявність у членів сім'ї відповідних настанов та їх прояв у взаємодії. Базисні настанови та переконання стосовно себе, інших людей та світу формуються залежно від якості зв'язку та прив'язаності між значущими дорослими та дитиною, а також залежать від світогляду значущих дорослих та того, які «послання» щодо світу вони транслюють дітям. Узагальнено особливості взаємодії матері (або дорослого, який є основним джерелом формування прив'язаності) та дитини, які найбільшою мірою сприяють формуванню соціального інтересу та почуття спільності, що лежить у його основі. Рефлексія та переосмислення власних когніцій щодо інших людей, світу та спільного блага розглядається як основна стратегія корегування когнітивного складника соціального інтересу. Висвітлено батьківські компетентності, які є сприятливими в контексті формування емоційно-регулятивного складника соціального інтересу, ключову роль серед яких відіграє здатність батьків до емпатії, саморегуляції, а також валідація почуттів дитини. Корегування емоційно-регулятивного складника соціального інтересу можливе в процесі цілеспрямованої роботи з розвитку самоемпатії та емпатії. Розглянуто особливості сімейного середовища, які є сприятливими в контексті розвитку комунікативно-поведінкового складника соціального інтересу. Цілеспрямоване корегування комунікативно-поведінкового компонента соціального інтересу можливе в процесі тренінгових занять, спрямованих на розвиток навичок співробітництва та конструктивної (ненасильницької) комунікації.

Ключові слова: соціальний інтерес, почуття спільності, прив'язаність, емпатія, ненасильницька комунікація.

Постановка проблеми. Ставлення людини до себе, інших, суспільства та держави, її цінності та уявлення щодо власного призначення у суспільстві визначають її внесок у розвиток суспільства, а також ролі та практики громадянської взаємодії, які вона вибирає. З позицій індивідуальної психології зацікавленість та спрямованість особистості на те, щоб діяти в інтересах спільноти, суспільства та зрештою і людства, сприяти спільному благу, самовдосконалюватись у тому числі заради спільного блага, зумовлюється рівнем розвитку *соціального інтересу*. Незважаючи на наявність у роботах А. Адлера опису умов, які є сприятливими та несприятливими для розвитку соціального інтересу, відсутні наукові публікації, що присвячені комплексному аналізу чинників формування складників соціального інтересу та визначенню умов його корегування у більш пізньому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «соціальний інтерес» (в оригіналі

“Gemeinschaftsgefühl”) було введено А. Адлером. Соціальний інтерес розглядається А. Адлером та багатьма його послідовниками як здатність *бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого* [9], *турбота про інших, прагнення сприяти благополуччю інших, «інтерес в інтересах людства»* [1]. Соціальний інтерес є дієвим проявом почуття спільності, яке й становить його основу. Почуття спільності з іншими – глибинне почуття зв'язку з іншими та приналежності до людської спільноти, що передбачає розгляд проблем, з якими зіштовхується більшість, як такі, які нічим не відрізняються від власних. Соціальний інтерес є багатовимірним феноменом. Серед проявів соціального інтересу – *емпатія, інтерес до інших людей та турбота про них, здатність ідентифікуватися та відчувати спільність з ними, усвідомлення, що до інших варто ставитися так, як хочеш, щоб ставились до тебе, здатність до емпатії, здатність та прагнення співпрацювати з іншим заради досягнення спільних цілей, низький*

рівень егоцентризму та ворожості, прагнення допомагати іншим, готовність приймати відповідальність за себе та інших [6; 7; 10].

Здатність відчувати спільність з іншими людьми, хоч і є вродженою, потрібно свідомо розвивати. Соціальний інтерес і стиль життя, згідно з теорією А. Адлера, формуються до 5 років і надалі майже не змінюються, їх дуже складно корегувати. Дослідники, які вивчають можливості цілеспрямованого розвитку соціального інтересу, часом поєднують методологічні засади теорії А. Адлера з іншими методологіями, серед яких – методологія суб'єктно-діяльнісного і компетентнісного підходів; концепції розвитку особистості студента-психолога в освітньому процесі тощо [2; 5; 8].

Т. Дубовицька і Г. Тулітбаєва визначають соціальний інтерес як форму спрямованості особистості, її життєве настановлення, яке зумовлює готовність і бажання людини до конструктивної і продуктивної взаємодії з іншими людьми задля добробуту їх самих і всього суспільства [2]. У структурі соціального інтересу дослідниці виокремлюють такі компоненти: когнітивний, емоційно-регулятивний, комунікативно-поведінковий, мотиваційно-ціннісний. Вони емпірично встановили можливість формування соціального інтересу у студентів – майбутніх психологів у процесі спеціально організованих занять. У іншому дослідженні встановлено можливість цілеспрямованого розвитку соціального інтересу в ув'язнених в умовах виправних закладів під впливом спеціально організованого навчання [8].

Мета статті полягає у розкритті чинників розвитку складників соціального інтересу в період дитинства та окресленні умов його корегування у більш пізньому віці.

Виклад основного матеріалу. На початку життя кожна людина відчуває природно зумовлену недосконалість. У подальшому прагнення розвиватися, вдосконалюватися, досягати успіху може бути вмотивоване різними чинниками. Люди із розвиненим соціальним інтересом мають на меті принести користь, сприяти спільному благу, їм властива просоціальна орієнтація. У разі надмірного піклування (гіперопіки) з боку батьків, неповноцінності органів або ж унаслідок відторгнення дитини/нехтування батьками важливих потреб дитини відчуття власної непотрібності, недосконалості або неповноцінності може переростати у комплекс неповноцінності. У відповідь на це у людини може спрацювати компенсаторний механізм та розвинути комплекс переваги, в основі якого лежить соціально непродуктивне прагнення

до домінування. Іншим крайнім наслідком комплексу неповноцінності може стати розвиток позиції відчуження, яка проявляється у психологічній ізоляції від інших людей.

Звернемось до аналізу чинників формування складників соціального інтересу та розглянемо умови їх корегування. **Когнітивний компонент** соціального інтересу включає оціночне ставлення людини до життя та уявлення щодо власної ролі у розвитку суспільства, зумовлює соціально-перцептивну настанову особистості щодо інших людей. Серед його індикаторів можна умовно виокремити дві групи настанов та переконань. До першої групи відносимо такі: «мої суспільні права і обов'язки рівні правам та обов'язкам інших людей»; «особистих цілей можна досягти одночасно сприяючи спільному благу»; «розвиток суспільства залежить від здатності його членів навчитися гармонійно співіснувати»; «слід ставитись до інших так, як хочеш, щоб вони ставились до тебе»; «важливо сприяти розвитку суспільства». Наявність чи відсутність у значущих дорослих цих настанов чи переконань (або відповідної смислової дихотомії) проявлятиметься у тому, як вони вибудовують взаємодію з іншими людьми і насамперед із найближчим соціальним оточенням. Закладання фундаменту для вкорінення зазначених переконань та установок може відбуватися значною мірою завдяки наслідуванню. Значущим є і сприяння батьками усвідомленню дитиною того, що інші люди є не менш важливими за неї, а також формуванню схильності дитини знаходити баланс між враховуванням власних інтересів і потреб та інтересів, бачення та потреб інших людей.

До другої групи переконань та настанов, які також є індикаторами когнітивного складника соціального інтересу, належать такі як: усвідомлення себе частиною всього людства; позитивна оцінка перспектив, зумовлена переконанням, що світ можна зробити кращим місцем для життя. Базисні настанови та переконання, на думку автора, формуються залежно від якості зв'язку та прив'язаності між значущими дорослими та дитиною, а також залежать від світогляду значущих дорослих та того, які «повідання» щодо світу вони транслюють дітям. Звісно, що в майбутньому (старшому віці) ці настанови та переконання можуть бути відрефлексовані людиною та прийняті або трансформовані. Джерелом їх трансформації можуть ставати якісь визначальні події в житті людини, які продукують переосмислення власних переконань та установок.

Іншим джерелом трансформації подібних переконань може стати цілеспрямована фасилітація в процесі тренінгової роботи або психотерапії, спрямованої на особистісне зростання тощо.

Емоційно-регулятивний компонент соціального інтересу відповідає за здатність людини ідентифікуватися з іншими людьми, відчувати спільність із ними, розділяти їхні почуття, здатність до співчуття, саморегуляції свого емоційного стану. Його індикаторами є: відчуття належності; відчуття легкості і комфорту під час взаємодії з іншими людьми; відчуття спільності (відчуття, що у тебе багато спільного з іншими людьми і ти багато в чому схожий на них); вміння регулювати власний емоційний стан; вміння вибирати конструктивні (здорові) стратегії вираження емоцій і почуттів; емпатія. Основою для формування зазначених складників емоційно-регулятивного компонента соціального інтересу є досвід взаємодії з найближчим дорослим (зазвичай матір'ю), який є основним джерелом прив'язаності дитини. Прагнення фізичного контакту з люблячими близькими людьми властиве кожній людині, потреба у прив'язаності є основою формування соціального інтересу. Формування емоційно-регулятивного компонента соціального інтересу відбувається починаючи з перших місяців життя дитини. Значною мірою від особливостей взаємодії матері (або людини, яка її заміщає) із дитиною залежить якість зв'язку між ними. Якщо мати (або найближчий дорослий) розуміє потреби дитини, з турботою та заохоченням відгукується на них, у дитини формується впевненість у тому, що на матір «можна поклас-тися», що зв'язок із матір'ю стійкий та надійний. Це підкріплює *почуття приналежності дитини*. Важливим є формування у дитини відчуття, що вона спроможна впливати на те, що відбувається в її житті, а також усвідомлення, що її почуття, потреби та бажання мають значення (що, звісно, не повинно призводити до втрати дорослим позиції турботливої альфи [4]). *Закріпленню у дитини почуття спільності* зі значущими дорослими сприяє здатність батьків розуміти та визнавати почуття дитини, надавати їй емоційну підтримку у тому числі в процесі встановлення меж та заборон (у термінах теорії Г. Ньюфелда – це здатність батьків одночасно бути джерелом фрустрації та джерелом підтримки в оплакуванні марності, зумовленої періодичною неможливістю отримати те, чого ми прагнемо [3]). Г. Ньюфелд, автор теорії розвитку на основі прив'язаності, відзначає, що дозрівання (психологічне) передбачає

наявність можливості для оплакування фрустрації, джерелом якої може стати будь-яка ситуація, коли щось не працює/не складається/складається не так, як ми би хотіли. Перший імпульс у таких ситуаціях – змінити ситуацію (наприклад, випросити в батьків те, що вони наразі не дозволяють, перезавантажити пристрій, який працює не так, відремонтувати поламану іграшку тощо). І це є первинною адаптаційною стратегією. Якщо зміни відбуваються, то енергія фрустрації скеровується у бік змін. Однак неможливість (марність бажання або спроб) змінити перебіг подій у бажаний бік (взагалі або навіть тимчасово) вимагає адаптації й до такої незмінності. Шлях адаптації в такому разі передбачає просування від злості до оплакування. Для дитини (особливо віком до 5–6 років) будь-яка непрацююча ситуація – зазвичай джерело величезної роздратованості, і сльози марності є основним шляхом адаптації [4]. Розуміння та відчуття дитиною того, що її розуміють та підтримують в її горюванні з приводу того, що вона не може отримати, або того, що вона втратила, є важливою умовою формування в дитини почуття спільності та надійної прив'язаності до батьків.

Отже, важливу роль у цьому контексті відіграють такі емоційні компетентності самих батьків, як:

- *розуміння* батьками почуттів дитини (що передбачає й розуміння батьками власних почуттів та вміння розрізняти почуття дитини та власні почуття);

- *вербальне позначення* її почуттів та здатність батьків вербально розмежовувати емоції та події, які їх викликали; а також особистість дитини від її емоційно незрілих реакцій;

- *визнання* за дитиною *права відчувати* те, що вона відчуває (не забороняючи їй це, не заперечуючи її почуття та не осуджуючи);

- здатність батьків до емпатії та надання емоційної *підтримки* в разі необхідності (у тому числі і тоді, коли самі батьки виступають джерелом фрустрації дитини, певним чином позначаючи межі дозволеного, вдаючись до певних заборон тощо);

- вміння самих батьків регулювати власний емоційний стан, що передбачає здатність екологічно висловлювати власні почуття, в основі чого у тому числі – самоемпатія батьків, а їх дозволи собі оплакувати марність (спеціально відводячи для цього час та місце).

Отже, *емпатія, самоемпатія* батьків та навички *валідації* почуттів дитини відіграють тут важливу роль.

У разі, якщо у ранньому дитинстві не було сформовано базису емоційно-регулятивного компонента соціального інтересу, його корекція також можлива в процесі цілеспрямованої роботи з розвитку самоемпатії, емпатії та психотерапії.

Комунікативно-поведінковий компонент включає комунікативні навички, вміння будувати стосунки, що базуються на довірі та повазі (до себе та партнерів по взаємодії); турботу про інших, що проявляється у ставленні та активності, спрямованій на покращення благополуччя інших. Його індикатори: щедрість; участь у спільній діяльності; повага до інших людей; співробітництво; готовність іти на компроміс; готовність і вміння підбадьорювати інших, надавати підтримку, допомагати; асертивність. Базисом для розвитку цього умовного складника соціального інтересу є почуття спільності (чинники формування якого описані вище), а також здатність значущих дорослих бути джерелом емоційної підтримки дитини та джерелом підбадьорення для неї. Атмосфера співробітництва та відповідальності вдома, заохочення дитини робити внесок у хатні справи, так, щоб дитина, яка вже здатна брати хоча б мінімальну участь у них (починаючи з віку, коли це можливо), відчувала себе частиною сімейної команди, усвідомила свою здатність сприяти функціонуванню сімейної спільноти (що згодом може бути перенесено і на більш широкую спільноту). Такий досвід стає *базисом поцінування співробітництва дитиною та сприяє формуванню оптимістичного світосприйняття та стає фундаментом для розвитку подальшої здатності будувати здорові та відповідальні стосунки, засновані на взаємній повазі, співпереживанні та співробітництві.*

Цілеспрямоване коригування комунікативно-поведінкового компонента соціального інтересу можливе в процесі тренінгових занять, спрямованих на розвиток навичок співробітництва та конструктивної (ненасильницької) комунікації.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає усвідомлення і прийняття цінності позитивних стосунків, а також мотивацію відповідальності. Його індикатори – актуальність для людини таких цінностей, як взаємоповага, турбота, дружба, співробітництво, відповідальність. Формування мотиваційно-ціннісного складника соціального інтересу відбувається паралельно в процесі формування решти складників соціального інтересу. Закладанню базису цього складника соціального інтересу, окрім наслідування, можуть сприяти обговорення з дітьми різноманітних життєвих

ситуацій, поведінки та взаємодії учасників, обговорення цінностей та мотивацій літературних героїв та героїв фільмів, мультфільмів тощо. Важливою умовою конструктивності та сприятливості подібних обговорень є емпатійне ставлення фасилітаторів подібних обговорень до його учасників, а також врахування фасилітаторами подібних обговорень вікових особливостей учасників обговорень, використання лексики, відповідної віку, тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що серед чинників розвитку соціального інтересу у дітей – наявність чи відсутність у значущих дорослих установок та переконань, які відображають когнітивний складник соціального інтересу; сприяння батьками формуванню усвідомлення дитиною того, що, незважаючи на те, що вона важлива, вона не є важливішою за інших людей, а також сприяння формуванню схильності дитини знаходити баланс між врахуванням власних інтересів і потреб та інтересів, бачення і потреб інших людей. Важливим у цьому контексті є і досвід спостереження дитиною за взаємодією членів сім'ї між собою. Неабияке значення має якість взаємодії дитини з найближчим дорослим (зазвичай матір'ю), який є основним джерелом прив'язаності дитини. Корегування когнітивного складника соціального інтересу можливе в процесі рефлексії та переосмислення власних когніцій щодо інших людей, світу та проблем. Закріпленню у дитини почуття спільності зі значущими дорослими сприяє здатність батьків розуміти та визнавати почуття дитини, надавати їй емоційну підтримку у тому числі в процесі встановлення меж та заборон. У разі, якщо у ранньому дитинстві не було сформовано базису емоційно-регулятивного компонента соціального інтересу, його корекція також можлива в процесі цілеспрямованої роботи з розвитку самоемпатії, емпатії та здатності оплакувати марність. Атмосфера співробітництва та відповідальності вдома, заохочення дитини робити внесок у хатні справи, надання їй можливості сприяти функціонуванню сімейної спільноти (що згодом може бути перенесено і на більш широкую спільноту) стає базисом поцінування співробітництва дитиною та сприяє формуванню оптимістичного світосприйняття. Цілеспрямоване корегування комунікативно-поведінкового компонента соціального інтересу можливе в процесі тренінгових занять, спрямованих на розвиток навичок співробітництва та конструктивної (ненасильницької) комунікації. Формування мотиваційно-ціннісного складника соціального інтересу, на думку автора,

відбувається паралельно в процесі формування решти складників соціального інтересу. Починаючи зі старшого дошкільного віку сприятливу в цьому контексті роль можуть відігравати обговорення різноманітних життєвих ситуацій, поведінки та взаємодії учасників, обговорення цінностей та мотивацій літературних героїв та героїв фільмів,

мультфільмів тощо. Необхідною умовою є емпатійне ставлення фасилітаторів подібних обговорень до його учасників, врахування їхніх вікових особливостей тощо. Перспективною видається розробка програм, спрямованих на коригування складників соціального інтересу, з урахуванням викладеного вище.

Список літератури:

1. Адлер А. Наука жить. Киев : Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Дубовицкая Т.Д., Тулитбаева Г.Ф. Социальный интерес: понятие, структура, диагностика, развитие. *Фундаментальные исследования*, 2014. № 11–10. С. 2276–2279. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=35934>.
3. Ньюфелд Г., Мате, Г. Тримайтеся за своїх дітей. Чому батьки повинні бути важливішими за своїх однолітків, 2020.
4. Писарик О. Привязанность – жизненно важная связь, 2013. URL: <https://alpha-parenting.ru/library/broshyura/#privyazannost>.
5. Тулитбаева Г.Ф. Социальный интерес как условие преодоления отчужденности в межличностных отношениях у студентов-психологов : дисс. канд. психол. наук. Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа. URL: https://www.susu.ru/sites/default/files/dissertation/dissertaciya_tulitbaeva_0.pdf.
6. Ansbacher H. L. The concept of social interest. *Individual Psychology: The Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, 1991. No. 47(1). P. 28–46.
7. Crandall J. Social interest as a moderator of life stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984. No. 47(1), pp. 164–174. URL: 10.1037/0022-3514.47.1.164.
8. Dobreva-Stoykova Zh. Dynamics in the Development of Social Interest among Incarcerated Persons in the Learning Environment at Correctional Facilities. *Journal of Education & Social Policy*. 2017, Vol. 4, No. 3. P. 92–97. URL: http://jespnet.com/journals/Vol_4_No_3_September_2017/12.pdf.
9. Johnson-Migalski L., Huo D., Sesso-Osburn F. Social Interest. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/317173745_Social_Interest.
10. Mosak H. “I don’t have social interest”: Social interest as construct. *Individual Psychology*, 1991. No. 47. P. 309–320.

Sydorkina M.Yu. PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT AND CORRECTION OF SOCIAL INTEREST COMPONENTS

The article is devoted to the analysis of developmental factors and conditions of social interest components correction. The author pays special attention to the views of A. Adler and his followers on the development of social interest of the individual. Among the prerequisites for the formation of basic beliefs and guidelines that reflect the cognitive component of social interest – the presence of family members of relevant guidelines and their manifestation in interaction. Basic guidelines and beliefs about oneself, other people, and the world depend on the quality of the connection and attachment between significant adults and children, as well as the worldview of significant adults and the “messages” they send children. The peculiarities of the interaction between the mother (or the adult, who is the main source of attachment) and the child, which contribute to the formation of social interest and a sense of community, are summarized. Reflection and rethinking of one’s own cognitions concerning other people, the world and the common good is considered as the main strategy of correction of the cognitive component of social interest. Parental competencies that are favorable in the context of the formation of emotional and regulatory component of social interest are highlighted, a key role among which is the ability of parents to empathize, self-regulation, as well as validation of the child’s feelings. Correction of the emotional-regulatory component of social interest is possible in the process of purposeful work on the development of self-empathy and empathy. Features of the family environment that are favorable in the context of the development of communicative and behavioral components of social interest are considered. Purposeful correction of the communicative-behavioral component of social interest is possible in the process of training sessions aimed at developing skills of cooperation and constructive (non-violent) communication.

Key words: social interest, sense of community, attachment, empathy, nonviolent communication.